

ТЕОРЕТИЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ ПРАКТИЧНОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ КЛАСТЕРНОЇ ПОЛІТИКИ В РЕГІОНІ

Анотація. *Визначено необхідність подальших наукових досліджень теорії і практики кластерної політики в Україні, незважаючи на двадцятирічну історію перших публікацій. Запропоновано авторське визначення і трактування змісту кластерної політики на основі пріоритету регіональної політики. На основі ретроспективного аналізу діяльності кластерів у Запорізькій області визначено проблеми їх низької ефективності. Головною причиною кризи кластерної політики визначено низький стратегічний рівень мислення керівників влади та бізнесу, низьку еластичність до компромісів керівників бізнес-структур, дрібного підприємництва.*

Ключові слова: *регіон, кластер, кластерна політика, регіональна економіка, економіка регіону, концепція кластеру.*

Summary. *The necessity of further scientific research of the theory and practice of cluster politics in Ukraine is determined, despite the twenty-year history of the first publications. The author's definition and interpretation of the content of cluster policy based on the priority of regional policy is proposed. Based on a retrospective analysis of the activity of clusters in the Zaporozhye region, problems of their low efficiency were identified. The main reason for the crisis of cluster policy is the low strategic level of thinking of government and business leaders, low elasticity to compromise of business leaders, small business.*

Key words: *region, cluster, cluster policy, regional economy, regional economy, cluster concept.*

Постановка проблеми. Питання теорії і практики формування й розвитку регіональних кластерів як інструменту реалізації регіонального політики обговорюються в Україні вже років із двадцять, починаючи із ініціаторів створення першого діючого кластеру «Поділля перший» М. П. Войнаренка, С. І. Соколенка [1], праць автора щодо кластерів у сфері курортів і рекреації [2–5] та багатьох інших. Кластеризація як прикладний інструмент регіональної політики має досить потужний розвиток у економіках світу. За оцінкою експертів, процесом кластеризації охоплено понад 50 економік провідних країн світу [6, с. 13]. Аналізуючи місце і роль кластерів у російській економіці, Д. А. Шейнін нарахував 77 затверджених стратегій соціально-економічного розвитку у різних регіонах Російської Федерації, де є присутніми поняття «кластер», «кластерна політика», «кластерні дослідження», у 45 документах є окремі розділи кластерів галузей [7, с. 1264].

Якщо звернутися до української практики кластеризації, то тут слід відзначити, що регіональний спектр саме практичних проблем зводиться, на наш погляд, до такого: а) недостатнє розуміння змісту і природи кластерів, принципів

їхнього утворення та функціонування; б) велика данина компанійщини і своєрідній моді на новітні ініціативи влади; в) відсутність лідерів і спадкоємності на стартовому етапі започаткування кластерних утворень; г) проблеми організаційно-управлінського, фінансово-економічного забезпечення діяльності кластеру. Тобто є проблема теоретичного осмислення, методичного забезпечення та практичної реалізації кластерної політики регіону.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення останніх публікацій досліджуваної проблематики лише підтверджує вказані проблеми, а їх автори розширюють та загострюють коло проблем функціонування кластерів у пострадянських країнах.

За результатами аналізу джерельної бази виявлено розбіжності визначень регіональної кластерної політики — концепцій, форм, способів, а також вибору прикладних засобів впровадження кластерної політики — механізмів, стимулів, інструментів впливу; практично білою плямою залишається питання операційного управління кластерами регіону — управлінськими моделями, системою оцінювання та діагностування, статистично-інформа-

© П. В. Гудзь, 2017

Бібліографія ДСТУ:

Гудзь П. В. Теоретичне обґрунтування практичної реалізації кластерної політики в регіоні / П. В. Гудзь // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. — 2017. — № 4 (40). — С. 68–74.

References (APA):

Gudz, P. V. (2017). *Teoretychne obgruntuvannya praktychnoi realizatsii klasternoi polityky v rehionii* [Theoretical justification of cluster policy in the region]. *Visnyk Berdianskoho universytetu menedzhmentu i biznesu*, 4 (40), 68–74 (in Ukr.).

ційного супроводження економіки кластеру. Так, частіше за все сутність кластерної політики учені зводять врешті до завдань підвищення конкурентоспроможності регіону [8; 9; 10]. Зокрема Ю. В. Федотова під кластерною політикою розуміє «систему відносин між органами влади та суб'єктами господарювання щодо підвищення конкурентоспроможності певної території на основі формування й розвитку кластерів» [9, с. 240–241].

На діагностичну проблему діяльності регіонального кластеру вказує Н. Анісова, акцентуючи увагу на їх формальній діяльності, відсутності підтвердження тенденцій статистичними даними чи іншим цифровим матеріалом, описовий характер аналізу, і то лише програмних документів, відсутність конкретних заходів із державної підтримки найважливіших для території кластерів [11].

Натомість ще Декарт говорив про те, що коли б людство домовилось про значення слів, то воно збавилось би від половини нещастя. Відтак, і в теоретичному, і в практичному сенсі актуальною є потреба формалізації понятійного апарату кластеризації економіки регіону, вивчення передумов готовності до впровадження змін, що вимагає дослідження кластерної політики як органічної частини регіональної політики.

Мета статті — теоретичне обґрунтування практичної реалізації кластерної політики в регіоні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Базовим теоретичним концептом парадигми регіональної економіки у напрямку кластеризації є роботи А. Маршалла, М. Портера, Е. Бергмана, Е. Фезера, С. Розенфельда, Е. Дахмена, Дж. А. Толенадо, Д. Сольє, М. Енрайта та інших. У основі розуміння кластерної політики знаходиться теорія кластерів та визначення передумов їхнього формування. Щодо цієї теми багато зроблено М. Портером, який визначив, що «кластери — це групи географічно сусідніх взаємопов'язаних компаній і пов'язаних з ними організацій, що діють у певній сфері і характеризуються спільністю діяльності та взаємодоповнюють один одного» [12, с. 206].

У якості детермінантів розвитку промислово-інноваційних кластерів учений визначав факторні умови розвитку території, фактично формуючи засади інноваційного функціонування просторової економіки:

а) людські і природні ресурси, науково-інформаційний потенціал, капітал, інфраструктура, у тому числі фактори якості життя;

б) умови внутрішнього попиту: якість попиту, відповідність тенденціям розвитку попиту на світовому ринку, розвиток обсягу попиту;

в) суміжні галузі та галузі обслуговування (кластери галузей): сфери надходження сировини і напівфабрикатів, сфери надходження обладнання, сфери використання сировини, обладнання, технологій;

г) стратегія і структура фірм, внутрішньогалузева конкуренція: цілі, стратегії, способи організації, менеджмент фірм, внутрішньогалузева конкуренція [13, р.1789].

Лауреат Нобелівської премії з економіки Пол Кругман розвинув теорію конкуренції М. Портера, за основу беручи до аналізу економічну активність агентів економіки регіону, а також систематизував фактори інноваційного розвитку територій, виокремивши дві групи факторів:

а) до факторів «першої природи» відноситься забезпеченість природними ресурсами, які затребувані ринком (мінеральні, земельні тощо), а також географічне становище територій, у т. ч. прикордонне розташування на шляхах глобальної торгівлі, що скорочує транспортні витрати і полегшує трансляцію інновацій. Ці переваги існують поза діяльністю людей;

б) до факторів «другої природи» відносяться переваги, які створені діяльністю людей і суспільства: агломераційний ефект (висока щільність населення у містах, що дає економію на масштабі); людський капітал (освіта, здоров'я, трудова мотивація, мобільність і адаптивність населення); інституційний капітал, який сприяє покращенню інвестиційного клімату, мобільності населення, поширенню інновацій тощо. Ще одним фактором є розвиток інфраструктури, що скорочує економічні відстані [14].

У визначеннях кластерної політики часто превалює: а) державний детермінізм, або дирижизм, — має місце, коли органи державної влади виступають ініціаторами і регулюють діяльність кластерних утворень — під кластерною політикою «...розуміється діяльність органів державної влади, спрямована на вирішення завдань підвищення конкурентоспроможності країни або регіону за допомогою реалізації системи заходів щодо сприяння розвитку кластерів» [8, с. 4] або б) технологічний підхід — «для регіону кластерна політика полягає у фінансуванні та координації проєктів з розвитку ключових кластерів» [15, с. 167].

На наш погляд, не треба забувати, що в основі сутності поняття «кластерна політика» лежить термін «політика». І тут наше розуміння і погляди співпадають із думкою зарубіжних вчених Р. Voekhol, В. Thuriaux. «Кластерна політика — це низка політичних заходів, які спрямовані на стимулювання й підтримку появи кластерних мереж, зміцнення взаємозв'язків між їх учасниками, а також збільшення доданої вартості їх діяльності» [16].

З давньогрецької походження терміну «політика» пов'язано зі значенням поліс-міста та передбачає упорядкування діяльності як суспільного, так і господарського комплексу. Оскільки міста представлялись общинами, співтовариствами громадян, то необхідним був адміністративний вплив через лінію поведінки, установки, курс,

правила, принципи, норми, стандарти, позиція, регулювання, які дозволяли управляти полісами.

Виокремимо основний етимологічний аспект — це публічне адміністрування й управління містом і механізми його забезпечення. Усі інші інтерпретації є похідними. У регіональній економіці політика є генерована регіональними елітами і підтримувана соціумом форма публічного адміністрування й управління просторовим розвитком з метою задоволення потреб суб'єктів виробництва і суб'єктів споживання у сприятливому для життя та діяльності середовищі.

У межах регіональної політики має формуватися база для кластерної політики та її адміністрування на етапі реалізації у формах демократичного врядування. Кластерна політика — це визначена в межах регіональної політики форма публічного управління та адміністрування розвитку економіки регіону на основі кластерного підходу, що передбачає формування кластерних ініціатив, розробку механізмів функціонування, цілевизначення, узгодження інтересів учасників, вибір організаційно-правової форми і реєстрацію альянсу, ресурсне забезпечення діяльності та запуск діяльності.

Отже, можна зробити перший висновок: кластерна політика є наслідком регіональної політики як частина цілого, що співвідноситься у системі структурно-логічних і причинно-наслідкових зв'язків та відносин як одиничне і загальне. Тобто необхідна сформована регіональна політика на перспективу, бачення пріоритетів і стратегій розвитку, виражена оцінка стану потенціалу місцевого економічного розвитку, рушійною силою якого є економічна активність не лише великого бізнесу, а й середнього та дрібного підприємства, економічна активність домогосподарств, науково-освітній, інфраструктурний, соціальний і громадський потенціал території. У планових документах розвитку регіону, як то: Генеральний план розвитку області, Стратегічний план соціально-економічного розвитку області, галузеві та міжгалузеві програми регіонального рівня — мають бути імplementовані кластерні утворення, механізми їх розвитку та м'якого адміністрування регіональною владою, визначено їх місце та роль у інноваційній економіці.

Але цього недостатньо. Адже незважаючи на підтвердження за кордоном ефективності кластерів вони не є панацеєю вирішення усіх проблем соціально-економічного розвитку територій і не є виключною формою кооперації господарської діяльності ринкових агентів. Економічну ефективність у економіці регіону різних країн показали територіально-виробничі комплекси, точки економічного зростання, центри інновацій, агентства регіонального розвитку, індустріальні парки, кластери та інші. Наприклад, в більшості регіонів Німеччини існують так звані «Заводи створення»

(Aufbauwerk), які утворюються як спільні публічні ГмБХ або товариства з кількох комунальних утворень, що працюють як інноваційні та проектні агентства певного регіону [цит. по:17, с. 105].

У старопромислових регіонах, яким є Запорізький, постає проблема обґрунтування концепції, форм, способів, швидкостей трансформації «гігантів промисловості» — підприємств важкого машинобудування, металургійних холдингів, енергетичних компаній до конкурентного стану, формування вимог до компетенції кадрів нової генерації та переходу до гнучких і продуктивних форм економічної взаємодії — перш за все аутсорсингу. Для ринкової гнучкості необхідна кооперація, делегування виконання частини портфелю замовлень і більш широкої та глибокої взаємодії із малим і дрібним бізнесом, НДІ, університетами, місцевими асоціаціями підприємців та промисловців. У літературі з цього приводу зазначається: «створення кластерів дозволяє не-суперечливо розв'язувати питання розвитку великих організацій, малого та середнього бізнесу, наукового і кадрового забезпечення виробництва, розвитку транспортної логістичної, інноваційної та фінансової інфраструктури» [10, с. 52].

Аналіз діяльності нечисленних кластерів у Запорізькому регіоні дозволяє сформулювати другу важливу тезу, яка витікає із практики кластеризації, — щодо гіпертрофованого характеру їхнього функціонування, який розмиває саму природу кластеру. На основі доказів із доступних джерел відкритого друку, оскільки офіційна статистика щодо діяльності регіональних кластерів відсутня, як і офіційні сайти кластерних об'єднань, проведено критичний аналіз їх роботи.

У 2008–2009 рр. за сприяння Проекту партнерства Канада-Україна «Регіональне врядування і розвиток» було створено інноваційно-технологічний кластер «АгроБУМ», кластер бджільництва «Бджола не знає кордонів» (м. Мелітополь), харчовий кластер «Купуй Запорізьке — обирай своє» (м. Запоріжжя), Запорізька обласна громадська організація «Кластер бджільництва» та за ініціативою місцевих підприємців курортно-рекреаційний кластер «Бердянська коса» (м. Бердянськ). Проект «Регіональне врядування та розвиток» був розрахований на 5 років (2005–2010 рр.), реалізувався Канадським інститутом урбаністики за підтримки Канадського агентства міжнародного розвитку і сприяв залученню громадськості до регіонального врядування, наданню можливості громадянам та громадам самим творити своє майбутнє і зробити розвиток свого регіону сталим.

Цілями кластеру «АгроБУМ» задекларовано координацію діяльності суб'єктів малого та середнього бізнесу з виробництва інноваційного обладнання для галузі сільськогосподарського машинобудування, пошук потенційних інвесторів,

спільне використання інформаційних, маркетингових, технологічних та інших можливостей учасників. Важливо зазначити, що до цього кластеру також входить Мелітопольський аграрний університет, який став ініціатором цілої низки новаторських і успішних сільськогосподарських рішень. Для координації дій та спільного вирішення актуальних питань зареєстровано громадську організацію. Окремо взяті галузі сільськогосподарського машинобудування конкурують з великими міжнародними компаніями, які використовують агресивні маркетингові технології в регіоні. Кластер забезпечує поєднання масштабності та спеціалізації, а міцний зв'язок з університетом дає можливість отримувати певні переваги завдяки інноваційності та високій якості продукції.

У реаліях Мелітопольський машинобудівний кластер «АгроБУМ» заявлено як перший досвід кластерних утворень в галузі машинобудування в нашій країні з багатьма технологічними операціями, а саме: ливарне виробництво (чавун, сталь, кольорові метали); заготівельне виробництво (стрічковопилне устаткування, плазмове різання); ковальсько-штампувальне виробництво; виробництво РТ і систем ущільнювачів; механічна обробка металів (операції: токарна, фрезерна, зуборізна і зубофрезерна, плоска кругла, безцентрова шліфівка, свердлувальна, розточувальна), є сучасний парк верстатів ЧПУ (токарних, токарно-фрезерних, оброблювальних центрів); термічна обробка металів (загартування, установки ТВЧ, карбонітрація, цементация); гальванічне виробництво (хромування, цинкування); виробнича специфікація — гірничошахтне, бурильно-кранове обладнання, вузли і деталі газових і парових турбін.

З причин відсутності офіційної інформації щодо діяльності кластерного об'єднання аналіз інформаційного супроводження діяльності кластеру виявив таке: а) період 2008–2010 рр. — потужна презентаційна діяльність, промоція проекту, реєстрація, що якраз припадає на два останні роки діяльності українсько-канадського проекту; б) остання згадка про кластер значиться 2010 р., а в 2013 р. міська рада Мелітополя отримала гранпрі від Ради Європи за проект підтримки місцевих ініціатив у галузі підприємництва на основі презентації проекту створення кластеру «АгроБУМ». Громадської організації «Кластер «АгроБУМ» не вдалося виявити, як і сайту. Виробничої спеціалізації у сфері сільськогосподарського машинобудування також не вдалося ідентифікувати. Натомість, заявлено виробниче підприємство з аналогічною назвою, що має правовий господарський статус товариства з обмеженою відповідальністю з аналогічною діяльністю [18].

На думку автора, історія створення та функціонування такого кластеру є прикладом формального підходу, компаніїщини до утворен-

ня кластеру без створення та діяльності органу управління, розбіжності інтересів заявлених понад 40 промислових підприємств-учасників кластеру, що спонукало до припинення їх активного консолідованого характеру прийняття рішень щодо кооперації діяльності. Суттєвої відмінності від принципів діяльності Асоціації підприємців та промисловців і кластеру «АгроБУМ» не виявлено, що дозволяє ідентифікувати його як тимчасовий політико-економічний проект.

Кластер «Бджола не знає кордонів» залучає до співробітництва не лише виробників меду та іншої первинної продукції бджільництва (так, тільки у Мелітопольському районі працює майже 500 бджолярів), але й науково-дослідницькі установи, торговельні організації, виробників косметики, медичних препаратів та інших продуктів, де використовуються цілющі компоненти меду. До кластеру «Бджола не знає кордонів» входять: Запорізька обласна спілка сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні, Асоціація платників податків України у Запорізькій області, Мелітопольська райдержадміністрація, Мелітопольський міський виконавчий комітет; Союз бджолярів-аматорів «Бджілка»; Громадська організація «Сучасна пасіка»; НДІ Інститут зрощуваного садівництва ім. І. Ф. Сидоренка УААН та дочірнє господарство «Мелітопольське»; НАН Інститут бджільництва ім. П. І. Прокоповича УААН; Таврійський державний агротехнологічний університет. Керуючим органом управління кластеру є Запорізька обласна громадська організація «Кластер бджільництва «Бджола не знає кордонів», яка має юридичну реєстрацію [19]. Особливої інформаційної, а можна припустити, що і статутної, активності не виявлено з часу реєстрації та спроб створення музею бджільництва із залученням відомого мандрівника І. Конюхова.

Іншим прикладом кластероутворення в регіоні є кластер «Купуй Запорізьке — обирай своє», до якого входять 22 підприємства харчової промисловості і понад 100 об'єктів торгівлі. Учасники кластеру здійснюють: виготовлення і реалізацію кондитерських виробів; оптову, роздрібну торгівлю та дистрибуцію сільгосппродукції; виробництва м'яса; виготовлення питної води та безалкогольних напоїв; виробництво продуктів харчування із риби тощо. Товари, виготовлені підприємствами кластера, позначені спеціальними цінниками і зазвичай дешевші за аналогічні продукти. Мета створення цього кластеру полягала у просуванні та маркетинговій підтримці продуктів харчування місцевих виробників.

Зареєстрована громадська організація, але наразі ідентифікувати продукцію кластеру в торговельній мережі або на міських ярмарках не вдалося, оскільки, на нашу думку, використано пріоритет політичний над економічним в процесі

створення такого проекту. Адже жодних переваг його учасники-виробники не отримали, а внаслідок відсутності ефективних рішень, належного рівня кооперації для скорочення транспортних, складських витрат не вдалося отримати синергетичний ефект. Дрібні товаровиробники процвітають на ринку за рахунок індивідуалізму та підприємлих меж прийняття рішень і щільне співробітництво між конкурентами, постачальниками, посередниками чи клієнтами реально складає загрозу виробничій програмі і бізнесу в цілому. На нашу думку, дія наведеного кластеру знаходиться у стані заморозки.

Типовим і показовим для українських реалій є історія створення і започаткування діяльності кластеру «Бердянська Коса», про який мало згадується в науковій літературі. Розпочавши свою діяльність за ініціативи потужного рекреатора на Бердянські косі, його автор залучив біля 15 керівників туристичних, санаторно-курортних, оздоровчих закладів до співпраці. Була зареєстрована Бердянською міськрадою громадська організація «Бердянська коса», яка проіснувала лише декілька років. Причина — цілі, за якими створювався кластер, не відповідали принципам партнерства і довіри між учасниками. У цьому разі мала місце поведінкова стратегія ініціатора — поширення впливу на інших учасників кластеру, продовження власного бізнесу і вирішення питань дорожнього господарства, комунальної інфраструктури у формі кластеру і за рахунок коштів учасників.

Ретроспективний, хоча і побіжний, аналіз зовнішніх ефектів діяльності запорізьких кластерів висвітлює окремі недоліки і проблеми. Вкрай важливим є те, що діяльність канадсько-українського проекту спонукала більшість учасників до дій, що свідчить про готовність дрібного і середнього бізнесу шукати нові форми співпраці й реалізувати свої комерційні та соціальні цілі. Це позитивний досвід реалізації регіональної кластерної політики як для місцевих і регіональних влад, бізнесу, так і громадського сектору, зокрема натхненника кластерних проектів І. Лех.

З іншого боку, висвітлено проблеми, що властиві й іншим регіонам.

1. Недостатня закріпленість кластерного підходу у програмних документах регіональних влад і планів соціально-економічного розвитку регіону, відсутність стратегічного мислення, нерозуміння природи і принципів діяльності кластеру керівниками вищої ланки. Тобто відсутність органу консолідації у сфері кластерної політики з боку місцевих влад призвело до того, що закінчився проект — закінчилися й кластерні ініціативи.

Можемо констатувати слабкість державної регіональної влади, низький авторитет керівників, високу плинність очільників обласної адміністрації, відсутність спадкоємності у управлінні регіоном.

2. Формальний підхід до вибору суб'єктів кластерних утворень. Приймається до уваги, як правило, територіально-галузевий принцип утворення кластерів і не беруться до уваги засади функціонування — інтереси, поведінка та базові принципи партнерства, довіра. Очевидно, що саме тут криється причина, здавалося б, логічного процесу створення енергетичного кластеру в області — Запорізька область єдина, де представлено атомне, тепло-, гідро-, геліо- і вітроенергетичне виробництво, але енергетичного кластеру не видно. Інший приклад — металургійний кластер. У регіоні розташовано майже десяток металургійних підприємств повного циклу та окремих переділів. У цьому випадку вимоги, за М. Портером, щодо територіально-виробничих умов виконуються, а вимоги, за П. Кругманом, стосовно якості, активізації людського капіталу, мотивації — не виконуються. Подібні паралелі можна продовжувати і на прикладі можливостей створення в регіоні авіабудівного, харчового, курортно-рекреаційного кластеру.

Командно-адміністративний підхід в управлінні кластером безперспективний. А партнерство завжди будується на обміні — інформацією, зв'язками, ідеями, шляхами розв'язання тощо, це інститут, де потрібно віддавати й отримувати, де є обмін енергією, планами, контактами, а не лише наміри отримання зиску. Тобто необхідна зміна свідомості у підприємців, підходів до операційних форм взаємної діяльності, синергетичного ефекту за рахунок спільних проектів, спрямованих на скорочення транспортних, складських, логістичних, трансакційних витрат тощо.

3. Слабкий рівень інституційного, інноваційного, креативного забезпечення діяльності кластерів. Аналіз показав, що практично у всіх чотирьох регіональних кластерах кластерні ініціативи виникали й очолювалися чиновниками (депутатами) міськради або керівниками громадських організацій, установ. Проектний менеджмент вказує, що принцип лідерства має трансформуватися в групову роботу, активність команд, які б ставали учасниками кластерів.

Подолання подібних відхилень на стартовому етапі діяльності кластерів та державна підтримка кластерних проектів сприятимуть активізації соціально-економічного розвитку регіону.

Висновки. Запропоновано авторське трактування сутності кластерної політики регіону на основі пріоритету регіональної економічної політики. Кластерна політика — це визначена в межах регіональної політики форма публічного управління та адміністрування розвитку економіки регіону на основі кластерного підходу, що передбачає формування кластерних ініціатив, розробку механізмів функціонування, цілевизначення, узгодження інтересів учасників, вибір організаційно-правової форми і реєстрацію альянсу,

ресурсне забезпечення діяльності та запуск діяльності. Зміцнення взаємозв'язків між потенційними учасниками кластеру детермінує збільшення доданої вартості їхньої діяльності.

Аналіз діяльності нечисленних кластерів у Запорізькому регіоні дозволяє сформулювати другу важливу тезу, яка витікає із практики кластеризації — гіпертрофованій характер їх функціонування, який розмиває саму природу кластеру. Головною причиною затухання кластерної політики визначено низький стратегічний рівень мислення керівників влади та бізнесу, низька еластичність до компромісів керівників бізнес-структур, дрібного підприємництва.

Напрямом подальших досліджень є розробка структурної моделі кластеру, в якій можна використовувати економіко-математичні моделі, а також статистичні дані для конкретних економічних оцінок.

Література

1. Соколенко С. И. Производственные системы глобализации. Сети. Альянсы. Партнерства. Кластеры. Украинский контекст / Станислав Иванович Соколенко. — К. : Логос, 2002 — 648 с.
2. Гудзь П. В. Кластерная модель управления курортным городом. Приморские города и поселки Черного и Азовского морей: совместно к устойчивому развитию // Матер. междунар. конф. 12–16 марта 2001 г. — Севастополь : Крым, 2001.
3. Гудзь П. В. Кластер як інноваційна модель управління міським господарством / П. В. Гудзь // Менеджер. — 2002. — № 1 (17). — С. 39–48.
4. Гудзь П. В. Економіко-математичне обґрунтування розвитку курортно-рекреаційного комплексу регіону на основі кластерного підходу / П. В. Гудзь // Культура народів Причорномор'я. — 2005. — № 63. — С. 37–42.
5. Гудзь П. В. Кластеризація розвитку курортно-рекреаційного комплексу регіону // Культура народів Причорномор'я. — 2005. — № 64. — С. 46–50.
6. Галлямова Д. Х. Кластерная политика как инструмент повышения конкурентоспособности экономики регионов / Д. Х. Галлямова // Економічний часопис-XXI. — 2014. — № -3–4(1). — С. 12–15.
7. Шейкин Д. А. От теории кластеров — к теории кластерного развития регионов: эволюция и проблематика / Д. А. Шейкин // Креативная экономика. — 2016. — № 11. — С. 1263–1272.
8. Задорова Т. В. Кластерная политика как фактор повышения конкурентоспособности региона (на материалах Чувашской республики) : автореф. дис. канд. экон. наук : 08.00.05 / Задорова Т. В. — Москва, 2009. — 24 с.
9. Федотова Ю. В. Роль органов державного управління у здійсненні процесів кластеризації на макро- та мезаекономічному рівнях / Ю. В. Федотова // Комунальне господарство міст : науково-технічний збірник. Серія : Економічні науки. — 2014. — Випуск 113. — С. 240–245.
10. Фурсов В. А. Региональная кластерная политика как средство повышения конкурентоспособности / В. А. Фурсов // Kant. — 2014. — № 1 (10). — С. 51–55.
11. Анисова Н. А. Модель кластера / Н. А. Анисова // Эксперт-Урал. — 2017. — № 38 (571).
12. Портер М. Э. Конкуренция : учебное пособие / Майкл Э. Портер ; перевод с англ. — М. : Издательский дом «Вильямс», 2000. — 495 с.
13. Delgado M., Porter M. E., Stern S. Clusters, Convergence, and Economic Performance // Research Policy. — 2014. — Vol. 43. — № 10. — P. 1785–1799.

14. Krugman P. R., Obstfeld M., Melitz M. International Economics: Theory and Policy, 11th Edition. London : Pearson PLC, 2014. — 792 p.

15. Романова О. А. Потенциал кластерного развития экономики региона / О. А. Романова, Ю. Г. Лаврикова // Альманах современной науки и образования. — 2014. — № 9 (87). — С. 118–119.

16. Boekhol P., Thuriaux B. Public Policies To Facilitate Clusters: Background, Rationale And Policy Practices In International Perspective. — Режим доступу : [http://wiki.nasa.gov/cm/wiki/Federal%20Knowledge%20Management%-20Working%20Group%20\(KMWG\).wiki/1001885main_oeecd%201999a.pdf#page=371](http://wiki.nasa.gov/cm/wiki/Federal%20Knowledge%20Management%-20Working%20Group%20(KMWG).wiki/1001885main_oeecd%201999a.pdf#page=371). (Дата звернення : 10.12.2017 р.)

17. Актуальные вопросы управления региональным развитием : [монография] / под. ред. Г. А. Сульдиной, Р. М. Нуртдинова. — Казань : Казанский государственный университет, 2010. — 368 с.

18. Машиностроительный Кластер АгроБУМ, ООО [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://uglex.com/company/7012-mashinostroitel-nyy-klaster-agrobum-ooo.html>. (Дата звернення : 12.12.2017 р.)

19. Запорізька обласна громадська організація «Кластер бджільництва «Бджола не знає кордонів» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://odnodata.com/egrpou/36968850>. (Дата звернення : 12.12.2017 р.)

References

1. Sokolenko, S. Y. (2002). *Proizvodstvennyye sistemy globalizatsii. Seti. Al'yansy. Partnerstva. Klastery. Ukrainskiy kontekst* [Production systems of globalization. Network. Alliances. Partnership. Clusters. The Ukrainian Context]. Kyiv, Lohos Publ. (in Rus.).
2. Gudz, P. V. (2001). *Klasternaia model' upravleniya kurortnym horodom* [Prymorskye horoda y poselky Chernogo y Azovskoho morej: sovместно k ustojchyvomu razvytyiu]. Mater. mezhdunar. konf. 12–16 marta 2001 Sevastopol' [Materials of the International Conference March 12–16, 2001. Sevastopol] (in Rus.).
3. Gudz, P. V. (2002). *Klaster yak innovatsiina model upravlinnia miskym gospodarstvom* [Cluster as an innovative urban management model]. *Menedzher*, 1 (17), 39–48 (in Ukr.).
4. Gudz, P. V. (2005). *Ekonomiko-matematychne obgruntuvannia rozvytku kurortno-rekreatsijnoho kompleksu rehionu na osnovi klasternoho pidkhotu* [Economic and mathematical substantiation of the development of the resort and recreational complex of the region on the basis of the cluster approach]. *Kultura narodiv Prychornomoria*, 63, 37–42 (in Ukr.).
5. Gudz, P. V. (2005). *Klasteryzatsiia rozvytku kurortno-rekreatsijnoho kompleksu rehionu* [Clusterization of the development of the resort and recreational complex of the region]. *Kultura narodiv Prychornomoria*, 64, 46–50 (in Ukr.).
6. Galliamova, D. Kh. (2014). *Klasternaia polityka kak ystrument povysheniya konkurentosposobnosti ekonomiky rehyonov* [Cluster policy as a tool to improve the competitiveness of the regions]. *Ekonomichnyj chasopys-XXI*, 3–4 (1), 12–15 (in Rus.).
7. Shejkin, D. A. (2016). *Ot teoryi klasterov — k teoryi klasternoho razvytiya rehyonov: evoliutsiya y problematika* [From the theory of clusters to the theory of cluster development of regions: evolution and problems]. *Kreatyvnaia ekonomika*, 11, 1263–1272 (in Rus.).
8. Zadorova, T. V. (2009). *Klasternaia polityka kak faktor povysheniya konkurentosposobnosti rehyona (na materialakh Chuvashskoy respubliky)* [Cluster policy as a factor of increasing the competitiveness of the region (on the materials of the Chuvash republic)]. Extended abstract of PhD (Economic) dissertation. Moscow (in Rus.).
9. Fedotova, Yu. V. (2014). *Rol orhaniv derzhavnogo upravlinnia u zdiisnenni protsesiv klasteryzatsii na makro- ta mezaekonomichnomu rivniakh* [The role of public administration bodies in the implementation of clustering processes at macro and mezzaneconomic levels]. *Komunalne gospodarstvo mist*, 113, 240–244 (in Rus.).
10. Fursov, V. A. (2014). *Rehyonalnaia klasternaia polityka kak sredstvo povysheniya konkurentosposobnosti* [Regional cluster policy as a means of increasing competitiveness]. *Kant*, 1 (10), 51–55 (in Rus.).
11. Anysova, N. (2017). *Model' klastera* [Cluster model]. *Ekspert-Ural*, 38 (571) (in Rus.).

12. Porter, M. E. (2000). *Konkurentsya* [Competition]. Moscow, Vyl'iams Publ. (in Rus.).
13. Delgado, M., Porter, M. E., Stern, S. (2014). Clusters, Convergence, and Economic Performance. *Research Policy*, vol. 43, 10, 1785–1799 (in Engl.).
14. Krugman, P. R., Obstfeld, M., Melitz, M. (2014). *International Economics: Theory and Policy*, 11th Edition. London, Pearson PLC, 792.
15. Romanova, O. A., Lavrykova, Yu. G. (2014). *Potentsyal klasternoho rozvytyia ekonomyky rehyona* [Potential of cluster development of the region's economy]. *Al'manakh sovremennoj nauky y obrazovanyia*, 9 (87), 118–119 (in Rus.).
16. Boekhol, P., Thuriaux, B. Public Policies To Facilitate Clusters: Background, Rationale And Policy Practices In International Perspective. Retrieved from [http://wiki.nasa.gov/cm/wiki/Federal%20Knowledge%20Management%-20Working%20Group%20\(KMWG\).wiki/1001885main_oecd%201999a.pdf#page=371](http://wiki.nasa.gov/cm/wiki/Federal%20Knowledge%20Management%-20Working%20Group%20(KMWG).wiki/1001885main_oecd%201999a.pdf#page=371). (Accessed 10 December 2017) (in Engl.).
17. Sul'dynoj, H. A., Nurtdynova, R. M. (eds.) (2010). *Aktual'nye voprosy upravleniya rehyonal'nym rozvytyem* [Topical issues of regional development management]. Kazan', Kazanskyj hohudarstvennyj unyversytet Publ. (in Rus.).
18. *MashyAhrobumnostroytel'nyj Klaster AhroBUM, OOO*. Retrieved from <http://uglex.com/company/7012-mashinostroitel-nyy-klaster-agrobum-ooo.html>. (Accessed 12 December 2017) (in Rus.).
19. *Zaporizka oblasna hromadska orhanizatsiia «Klaster bdzhilnytstva «Bdzhola ne znaie kordoniv»*. Retrieved from <https://odnodata.com/egrpou/36968850>. (Accessed 12 December 2017) (in Ukr.).